

БЪЛГАРСКА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ ИНСТИТУТ ЗА ИСТОРИЧЕСКИ ИЗСЛЕДВАНИЯ	
Изходящ №	дата 201 г.
Входящ № 829	дата 21.09.2016 г.
София 1113, бул. Шипченски проход № 52, бл. 17 тел.: 02/ 979 29 98 ; факс: 02/ 876 21 81	

РЕЦЕНЗИЯ

от проф. д.и.н. ВАЛЕРИ СТОЯНОВ

за хабилитационния труд на гл. ас. д-р КОНСТАНТИН ГОЛЕВ, участник в конкурса за заемане на академичната длъжност „доцент“ към Секция „Помощни исторически науки и информатика“ на Института за исторически изследвания при БАН.

Представеният хабилитационен труд на д-р КОНСТАНТИН ГОЛЕВ — *Евразийските номади в преломни времена. Кумано-кипчаки и монголи във водовъртежа на тринадесетото столетие* — е сериозно монографично изследване, посветено на един от най-динамичните и съдбоносни периоди в историята на средновековна Евразия, неслучайно определен като „преломни времена“. Книгата е издадена през 2026 г. от Академично издателство „Проф. Марин Дринов“ на Българската академия на науките, с ISBN 978-619-245-649-8 и в обем от 412 стр.

Изследването е фокусирано върху историята на кумано-кипчаките и монголите през XIII в., но неговият действителен хронологически и географски обхват е по-широк. Авторът разглежда процеси, протичащи в огромното пространство от Източна Европа и Балканите до Централна Азия и Близкия изток, като поставя в центъра на анализа взаимодействията между номадски и уседнали общества, военните конфликти, миграционните движения, политическите трансформации и културните контакти.

Основното достойнство на труда е, че той не представя историята на кумано-кипчаките и монголите като две изолирани повествования. Напротив, самото заглавие и структурата на монографията показват стремеж към тяхното разглеждане в общ исторически контекст. Това позволява да бъдат проследени както различията между двете номадски общности, така и процесите на взаимодействие, конфликт и трансформация, предизвикани от монголската експанзия.

Особено съществен е изборият от автора времеви фокус върху XIII столетие, определено като „преломно време“. Тази характеристика не е само реторична. Тя е свързана с фундаменталните промени, предизвикани от възникването и разширяването на Чингизидската империя — промени, които засягат политическата карта на Евразия, движението на населението, военната организация, международните контакти и отношенията между различните културни и религиозни общности. Самият автор свързва XIII столетие с мащабна историческа трансформация, която засяга едновременно номадските и уседналите общества. В този смисъл монографията има значение не само за проучването на кумано-кипчакската и монголската история. Тя предлага по-широка перспектива към историческите процеси в Евразия и поставя номадските общества в активна роля при формирането на средновековния политически и културен свят. Понякога си мисля, дали щеше въобще да има „средновековие“ в традиционния смисъл, ако не беше интерференцията между седентарните късноантични и ранните номадски „конни“ народи?

Научната актуалност на изследването се определя и от развитието на съвременната историография върху Монголската империя и номадските общества. Авторът познава добре основните направления в международната литература и съзнателно позиционира своите изследвания спрямо трудовете на учени като Peter Golden, Thomas Allsen, Peter Jackson, Michal Biran и други водещи представители на съвременната историография.

Особено важно е, че монографията е резултат от продължителна изследователска работа, а не изолиран научен проект. В представената справка за научните приноси са посочени редица предходни изследвания на кандидата върху кумано-кипчаките и монголите — от образа на куманите в ранните извори на Киевска Рус и отношенията им с Балканите до монголското завоевание на Крим, кумано-кипчакските бежански движения и началото на конфликта между Джучиди и Хулагуиди. Настоящият труд в значителна степен синтезира и развива тези научни търсения.

Като цяло книгата може да бъде определена като зряло историческо изследване, което съчетава конкретни казуси с по-широка концепция за историческата динамика на номадските общества и тяхното взаимодействие с външния свят.

* * *

Монографията е структурирана като въведение, изложение в пет глави, заключително обобщение и научен апарат, включващ съкращения и библиография. Първата глава има по-скоро методологически и историографски характер, докато следващите четири глави представляват самостоятелни изследвания върху конкретни проблеми от историята на кумано-кипчаките и монголите. Авторът определя тези разработки като *case studies*, като всяка от тях има собствен увод, аналитична част и изводи.

Тази структура е удачна, доколкото позволява съчетаването на две на пръв поглед различни цели: от една страна, да се представи общата историографска и методологическа рамка, а от друга — да се разработят в необходимата дълбочина конкретни исторически проблеми.

Първата глава — „Кумано-кипчаки и монголи в огледалото на средновековните извори и фокуса на съвременната наука“ — съдържа информация за историографските тенденции в изследването на кумани и монголи. Тя е изключително богата. По отношение на куманите се явява един вид продължение на опита ми за обобщаване на куманоложките проучвания до края на XX в. Тук авторът разкрива и използваната от него методология, терминология и извори, на които се е опирал. С това главата изпълнява функцията на методологическа основа на цялото изследване. Разгледани са историографските тенденции, методологията, терминологията и изворите. Този подход е особено важен за изследване, което работи с разнородни писмени традиции и с термини, чието значение се променя в зависимост от историческия и историографския контекст.

Положително следва да бъде оценена специалната част, посветена на терминологията. Разграничаването между средновековните названия и модерните научни термини — включително понятията „кумани“, „кипчаки“, „монголи“, „татари“, „Дашт-и Кипчак“ и „Златна орда“ — е необходимо условие за прецизен исторически анализ. Авторът

съзнателно формулира собствена терминологична позиция, като например определя в какъв смисъл използва понятието „монголи“ за периода до разпадането на единната Монголска империя през 1260 г. и за последвалите десетилетия в Златната орда.

Изворовата база на труда е разнообразна и съответства на мащаба на поставените задачи. Използвани са сведения от византийски, руски, латински, арменски, грузински, сирийски, персийски, арабски и монголски източници. Тази многопосочност е едно от съществените предимства на изследването, защото позволява едно и също събитие или исторически процес да бъде разглеждано през различни регионални и културни перспективи. Особено важно е използването на различни версии и редакции на средновековни исторически произведения. Авторът например обръща внимание на необходимостта сведенията за ранната история на монголите в *Юан ши*, *Тайната история на монголите* и *Джами ат-таварих* да бъдат разглеждани съпоставително, доколкото те съхраняват различни версии на официалния чингизидски исторически наратив.

Методологическият подход на ГОЛЕВ е съобразен с характера на изворите. Ученият не се ограничава само до реконструкция на политическата история, а прилага контекстуален и сравнителен анализ, при който писмените свидетелства се разглеждат с оглед на техния произход, авторска позиция, политическа среда и възможни тенденциозности. Това е особено ясно при използването на персийската историографска традиция, където текстологичният и контекстуалният анализ позволяват да бъдат осветлени противоречиви политически интереси и различни версии на едни и същи събития.

В резултат на този подход изворовата база е не просто събрана и описана, а е превърната в аналитичен инструмент. Именно това позволява на автора да поставя конкретните исторически казуси в по-широката динамика на евразийските политически, военни и миграционни процеси.

* * *

Същинската научна стойност на монографията се проявява най-пълно в историческия анализ на конкретните процеси и събития, чрез които авторът проверява и развива изходната си концепция за „преломните времена“ на XIII столетие. Тук особено важно е, че ГОЛЕВ не разглежда номадските общества като статичен исторически субект, а проследява промените в тяхната политическа организация, военна активност и отношения с т.нар. Външен свят.

Тъкмо тази перспектива позволява да бъде направено съществено разграничение между кумано-кипчакския и монголския модел на политическо развитие. Авторът характеризира кумано-кипчаките като хетерогенна, полицентрична и в основата си бездържавна общност, разпростряна от Иртиш до Дунава. Тяхната политическа организация не се основава на единен централен владетел, а на множество племенни и родови елити.

Тази особеност е използвана убедително като обяснителен инструмент за характера на кумано-кипчакските отношения със съседните държави. Вместо да се търси неизменно противопоставяне между „номади“ и „уседнали“, авторът показва широк спектър от

взаимодействия — от военни набези до търговски, политически и династически съюзи. Особено показателни са отношенията с Асеневци и с хорезъмшаховете, при които кумано-кипчакските елити използват мрежата от съюзи с уседнали владетели за достъп до ресурси и политическо влияние.

Това наблюдение е съществено, защото позволява на автора да избегне един от традиционните стереотипи в по-старата историография — представянето на номадите преди всичко като разрушителна външна сила спрямо уседналите общества. В монографията войната, съюзът, миграцията и династическият брак са разглеждани като взаимосвързани механизми на политическо взаимодействие. Именно тази по-нюансирана картина е сред силните страни на историческия анализ.

Особено продуктивна е съпоставката между кумано-кипчаките и монголите. Авторът поставя двата модела в противоположните краища на един общ социално-политически спектър. Докато кумано-кипчаките успяват продължително време да съществуват без централизирана държава, монголите при Чингиз хан създават високоцентрализирана политическа структура, която по мащаб и завоевателни възможности съществено надхвърля предходните номадски империи.

Тази съпоставка не е само типологична. Тя позволява да се обясни защо монголската експанзия предизвиква толкова дълбоки промени в политическата карта на Евразия. Според авторската концепция именно съчетаването на мобилността на номадските общества с централизираната политическа организация създава предпоставки за безпрецедентна по мащаб експанзия. В този смисъл монголският феномен е представен не като просто поредната степна експанзия, а като качествено нов етап в развитието на номадската държавност.

Значимо място в историческата аргументация заема и проблемът за сезонността на номадското движение. Още във въведението авторът предупреждава срещу прекалено опростеното разбиране на номадските миграции като механично повтарящ се сезонен цикъл. Според него зад привидната цикличност се крият значителни колебания в социално-политическата организация и във военната активност на степните общества. Тази постановка има методологическо значение за цялото изследване, тъй като позволява конкретните движения на кумано-кипчаките да бъдат разглеждани като исторически обусловени процеси, а не като чисто природно следствие от пасторалния начин на живот.

В този контекст особено интересни са анализите на взаимодействието между икономическите потребности на номадските общества и тяхната военна активност. Авторът използва становищата на Анатолий Хазанов, Питър Голдън и други изследователи, за да покаже, че контактът с уседналия свят е структурно необходим за номадските общества. Търговията, набезите и военната служба могат да бъдат различни механизми за получаване на ресурси от Външния свят.

Особено ценно е, че тази теоретична постановка не остава само на равнището на общите разсъждения. Тя е проверена чрез конкретни исторически примери. Така например участието на кумано-кипчакски контингенти в армиите на техните уседнали съюзници

показва, че номадските групировки могат да разширят своето политическо и военно присъствие далеч отвъд непосредствения си степен хабитат, без да създават собствена централизирана държава.

Втора важна аналитична линия е свързана с миграциите и бежанските движения, предизвикани от монголската експанзия. Тук авторът има възможност да проследи как политическата трансформация на степта оказва непосредствено въздействие върху Източна Европа, Балканите и Черноморския регион. В този аспект миграцията не е разглеждана просто като демографско движение, а като процес с дълбоки политически и социални последици.

Особено значение за българската историография има поставянето на кумано-кипчакското присъствие на Балканите в контекста на по-широките евразийски процеси. Отношенията между куманите и Асеновци не са изолирано балканско явление, а част от мрежа от политически отношения, в която степните елити взаимодействат с различни династии. Именно така се обяснява и устойчивостта на определени съюзи, скрепени чрез династически бракове.

Този подход е особено продуктивен, защото поставя средновековната българска история в непосредствена връзка с историята на евразийската степ. Балканските събития не са откъснати от процесите на изток, а са представени като част от обща система на политическо взаимодействие, в която движението на хора, военни контингенти и политически съюзи пресича традиционните регионални граници.

Отделно внимание заслужава използването на разнообразни по произход писмени извори. Д-р ГОЛЕВ съзнателно работи с различни историографски традиции, като не приема автоматично информацията от нито една от тях. Този подход е особено необходим при реконструкцията на събития, за които сведенията са фрагментарни или са запазени от писатели, намиращи се в различни политически и културни среди. В резултат на това монографията предлага не просто реконструкция на последователност от събития, а интерпретация на исторически механизми. Именно това е, според мен, един от основните научни приноси на труда: авторът успява да премине от конкретния исторически факт към обяснението на процеса, без да загуби връзката с изворовата основа.

Особено положително следва да се оцени и сравнителният характер на изследването. Съпоставянето между кумано-кипчакския полицентричен модел и монголската централизирана имперска система позволява да бъдат открити различни възможни форми на политическа организация на номадските общества. Така „номадската държавност“ не е представена като еднозначна и неизбежна историческа посока, а като резултат от конкретно взаимодействие между вътрешни структури, външен натиск, икономически потребности и политическо лидерство.

В този смисъл историческата стойност на труда се състои преди всичко в **свързването на микроисторически наблюдения с макроисторическа перспектива**. Конкретните случаи — военни походи, миграции, съюзи, династически бракове и политически конфликти — са

използвани за проверка на по-обща тези относно динамиката на евразийските номадски общества.

Тъкмо това прави монографията значима не само за специалистите по кумано-кипчакска и монголска история. Тя предлага модел за разбиране на отношенията между степните общества и уседналите държави, който може да бъде използван и при изследването на други периоди от историята на Евразия.

* * *

Въз основа на анализа на труда могат да бъдат открити няколко основни научни приноса.

На първо място, монографията предлага **нова синтетична интерпретация на XIII-то столетие като преломен период в историята на евразийските номадски общества**, при която монголската експанзия е разглеждана не изолирано, а във връзка с предходните и паралелните процеси в кумано-кипчакския свят.

На второ място, съществен е приносът към **историята на кумано-кипчаките като полицентрична политическа общност**. Авторът показва, че отсъствието на централизирана държава не означава отсъствие на сложна политическа организация или на трайни отношения с уседналите държави. Напротив, именно децентрализираната структура създава специфични възможности за съюзи и династически взаимодействия. Тук бих добавил и отдавна установената взаимовръзка между липсата на централизирана държава в пределите на Киевска Рус и такава сред номадските съюзи на куманите-кипчаки.

На трето място, значим е приносът към **историята на контактите между номадския свят и Балканите**, особено чрез разглеждането на кумано-българските отношения в контекста на по-широката система на евразийските политически връзки.

На четвърто място, монографията има принос към **историята на Монголската империя и последвалото развитие на Чингизидските държави**, като акцентира върху политическите и структурните различия между различните форми на номадска държавност.

Накрая, трябва да се подчертае и **извороведският принос** на труда. Използването на разнородни източници и тяхното съпоставително четене позволява на автора да реконструира процеси, които не могат да бъдат адекватно представени въз основа на една-единствена историографска традиция.

* * *

Високата научна стойност на представения хабилитационен труд не пречи да бъдат формулирани някои препоръки. Те имат преди всичко характер на дискуссионни въпроси и не засягат положителната ми обща оценка.

Бих се радвал, ако при бъдещо развитие на изследването още по-ясно се разграничи **аналитичната категория „номадски общества“** от конкретните исторически

специфики на отделните номадски политически общности. Авторът убедително показва различието между полицентричната структура на кумано-кипчаките и силно централизираната организация на Чингизидската империя. Именно това противопоставяне е един от продуктивните моменти на монографията. В някои случаи обаче по-широките обобщения за „номадския свят“ биха могли да бъдат допълнително нюансирани чрез още по-строго разграничаване на различните исторически и регионални модели.

На второ място, би било полезно да се задълбочи сравнението между **различните видове отношения на номадските групировки с уседналите общества.** В монографията убедително са показани войната, търговията, военната служба, династическите бракове и политическите съюзи като взаимосвързани механизми. Тази постановка открива възможност за по-широко сравнително изследване на механизмите, чрез които номадските елити интегрират ресурсите и политическите възможности на Външния свят. А какво става с културните взаимопрониквания?

Трето, бих препоръчал в бъдещи публикации да бъде още по-подробно проследена **регионалната диференциация на кумано-кипчакския свят.** Самият автор подчертава огромния териториален обхват на Дашт-и Кипчак — от река Иртиш до Дунава — и полицентричния характер на тази общност. Именно поради това би било интересно в още по-голяма степен да се изследват различията между отделните регионални групировки и техните отношения с конкретни уседнали държави.

Разбира се, тези бележки не намаляват ни най-малко научната стойност на представения труд. Напротив, те произтичат от неговия широк обхват и от възможностите за развитие на поставените в него проблеми. Силна страна на монографията е именно това, че тя не затваря дискусиата, а поставя редица въпроси, които могат да станат предмет на последващи специализирани изследвания.

* * *

Представеният хабилитационен труд на д-р КОНСТАНТИН ГОЛЕВ „*Евразийските номади в преломни времена. Кумано-кипчаки и монголи във водовъртежа на тринадесетото столетие*“ представлява **зряло, самостоятелно и научно значимо изследване**, посветено на важни проблеми от историята на средновековна Евразия. Тезите и аргументите на автора са богато илюстрирани с извадки и цитати от различни по произход извори. На места те са анализирани в съпоставка помежду си. Всичко това придава на работата му и задълбочен извороведски характер, отговарящ и на мисията на научното звено, обявило конкурса.

Основното достойнство на монографията се състои в съчетаването на задълбочен извороведски анализ с опит за по-широко историческо осмисляне на процесите. Авторът не се ограничава до реконструкцията на отделни събития, а търси механизмите, които обуславят развитието на номадските общества и техните отношения с уседналия свят. Особено продуктивна е съпоставката между кумано-кипчакския полицентричен модел и централизирания политически модел, създаден от Чингиз хан и първите поколения Чингизиди.

Съществен принос представлява и включването на историята на кумано-кипчаките и монголите в единна евразийска перспектива. По този начин процеси, които традиционно се разглеждат в рамките на отделни регионални историографии, са поставени в общ контекст. Особено значение за българската историческа наука има разглеждането на кумано-българските отношения като част от по-широката система на политически взаимодействия между степта и Балканите. Авторът показва, че кумано-кипчакските контингенти са могли да достигат далеч извън непосредствения си степен ареал именно посредством съюзите със седентарни владетелски династии.

Необходимо е да се подчертае и високото равнище на използваната изворова база. Съчетаването на различни историографски традиции и критичното им съпоставяне дават възможност на учения да избегне едностранчивата реконструкция на сложни политически процеси. Това е особено важно за XIII столетие, когато едни и същи събития са отразявани от автори, принадлежащи към различни политически и културни среди.

Монографията има **самостоятелен научен характер**, разработва ясно очертана проблематика и съдържа оригинални приноси към историята на кумано-кипчаките, Монголската империя и отношенията между номадските и уседналите общества в Евразия. Тя представлява логично продължение и синтез на продължителната изследователска работа на кандидата върху посочената проблематика, отразена в списъка на публикациите му, повечето от които – в престижни световни научни издания.

Въз основа на направения анализ считам, че монографията **отговаря на изискванията за хабилитационен труд** и притежава необходимите качества за заемане на академичната длъжност „доцент“ в съответното професионално направление.

Поради изложените съображения давам положителна си оценка за хабилитационния труд на д-р КОНСТАНТИН ГОЛЕВ и убедено препоръчвам на уважаемото Научно жури да му бъде присъдена академичната длъжност „доцент“ в професионално направление 2.2. *История и археология*, научна специалност *„Документалистика, архивистика, палеогеография, включително историография и изворознание“*.

София, 15.09.2026

(проф. д. и. н^с